

Judaisztikai kutatások és a „csonka társadalom”

Az akadémiai kutatások fejlesztéséről

Napjainkra Magyarországon maradt meg a térségben (Közép-Kelet-Európában) egyedül jelentős tömbben a zsidóság. Rossz kifejezéssel élve, de talán a zsidóellenes érzelmű polgártársaink számára is meggyőző formában fogalmazva: a magyarországi zsidóság „hungarika” a világtörténelemben. Vagyis: állami pénzből kiemelt kutatási témaként kell kezelni.

A magyarországi zsidóság a magyar kultúrában

Közhely, de saját kutatásaink is mutatják: a magyar történelemben a zsidóság igencsak sajátos és kiemelkedő szerepet töltött be. Ennek alapvetően három történelmi oka volt. 1. A zsidóság előszeretettel húzódott a magyar állam területére, mert itt szilárd fejedelmi hatalom és befogadó uralkodói politika biztosította életfeltételeit. 2. A magyar állam olyan területen feküdt, amely közvetítő és ütközőtér volt Nyugat-Európa és a sztyeppe kultúrái között. (A 10. századtól egészen mostanáig.) Ez a földrajzi adottság igen megfelelt a zsidóság évezredes, a diaszpórában kifinomított szakmagyakorlásának: a közvetítő kereskedelem, pénzületekben való jártasságának. 3. A magyarság türelmes, befogadó mentalitása. A magyarság kevert etnikumú nép volt történelme folyamán, a kezdetektől. A „vendég népek” befogadását, még a nomád múltjukból, az uralkodók és a köznép szokásrendjében tovább éltették, természetesnek tekintették. Ezért a történelem folyamán a „magyarok földjé”-re nagy számban jöttek különböző etnikumú, különböző vallású és szokásrendű népek.

Történelmünknek ezt a jellegzetességét történetkutatásunknak kellene világossá tennie. Azt ugyanis, hogy mikor milyenek voltak a lakosságon belüli etnikai arányok, s hogy mikor mennyire érvényesült, milyen megfontolásokból a befogadó vagy éppen kirekesztő politika. S hogy ez európai összehasonlításban mikor mennyire volt lokális sajátosság vagy általános európai folyamat része. A túl-

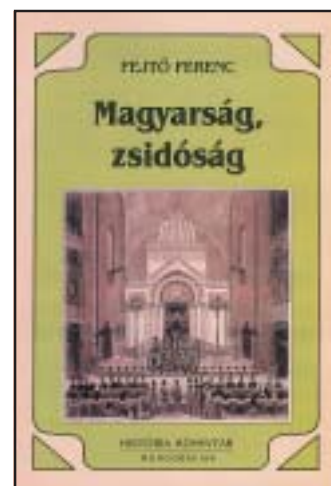
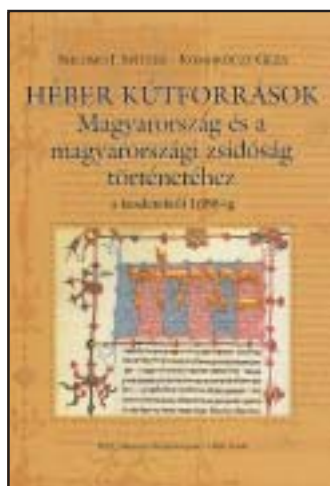
nyomóan politika- és eszmetörténet helyett filológiai, társadalomtörténeti kutatásokkal lehetne erre adatokat feltárni.

A zsidóság történelmének, folklórájának kutatása beilleszkeszhető a magyarországi népek betelepülésének, itteni fejlődésének kutatása körébe.

A zsidóságtudás „nehézségei” és „szépségei”

A zsidóság történelme az egyik legösszetettebb társadalomkutatási téma. A zsidóság kutatása a Közel-Keleten kialakult nép és a diaszpórában szétszóródott nép történelmének, betelepülésének, itteni fejlődésének a feltárása. Igaz, hogy megkülönböztetjük a hebraisztikát (a babiloni fogság előtti időkkel foglalkozó részdiszciplínát) a judaisztikától, de mégis a zsidóságtudományok nehezen darabolhatók szét korszakok szerint. Talán épp azért, mert a zsidóság hagyományörzése és rítusközösségi szervezete egyedülálló a világtörténelemben.

Igen sokféle földrajzi-éghajlati és népförmálói természeti körülményt kell ismerni hozzá. Kell ismerni a zsidóság első telephelyének, a közel-keleti tengerpartnak sajátos flóráját-faunáját, éghajlati viszonyait, mert különben nem lehet megérteni a mai zsidó étkezési, viselkedési szokásokat sem. Ahogy kell ismerni a diaszpórába szétszóródott

A szöveg az akadémiai judaisztikai kutatások fejlesztésének indoklásaként készült.

zsidóság új természeti-gazdálkodási, önellátási körülményeit is.

Továbbá igen *sokféle nép történelmét* kell ismerni, akikkel a zsidók rövidebb-hosszabb ideig kapcsolatban állottak, állnak. Az ősi Izrael szomszéd népei, nem utolsósorban az arameusok, a későbbi (és velük rokon) arab népek történelmét éppúgy kell ismerni, mint a későbbi diaszpórában velük együtt élő népek történelmét. Az orosz-lengyel vidék, a magyar-erdélyi vidék, de a németországi vagy az amerikai – nem is szólva a spanyolországi zsidóság történelméről – valahol a kultúra-szokásrend alaprétégeiben egységes egész, de mégiscsak külön történelem. *Az együttélés, az asszimiláció kölcsönös igazodás.* Még akkor is, ha a zsidóság zárt közösségei világtörténelmi mércével mérve is egyedi, konzervált kultúrát és hagyományt őriztek meg a világ különböző pontjain.

Igen *sok nyelvet* kell ismernie a zsidóság kutatásával foglalkozó kollégának. A héber és a különböző elő-ázsiai nyelvek mellett az átvételek rekonstruálása, a görög és a latin ismerete szükséges, majd a diaszpórában együtt élő népek nyelveinek ismerete. A sok nyelv ismeretét kívánja a zsidóságtudomány szakirodalmi is. A világ különböző részein szétszóródott zsidóságot a lokális anyanyelvek szakirodalmi tárgyalják, maguk a zsidó szerzők is többnyire e lokális anyanyelveken (így Magyarországon magyarul) publikálnak. A német, a francia, spanyol, angol, orosz nyelveken közzétett dolgozatokat kell ismernie a mai zsidóságtudatónak.

A zsidóság életében a *sok helyszín, a sok interetnikus-kulturális kapcsolat* rendkívüli *kutatói szorgalmat* és tehetőséget kíván, de egyúttal különleges szellemi élvezetet is jelent. Kusza összefüggések a személyi és csoportos történelemben, az emberi érintkezéskultúra és kapcsolat-teremtés ezernyi esettanulmányának témái, a különböző kultúrák ütközésének, egymáshoz idomulásának témái. Tömegpszichikai, viselkedéstörténelmi, ezen belül népzenei, az írott és szóbeli hagyomány viszonya, a hagyomány-örzés emberi technikája, az egyház szerepe, a foglalkozáskultúra embert alakító sajátosságai – mind-mind vizsgálhatók a zsidóság múltjában és jelenében. Kiemelten, mert ezek a jelenségek számtalan „ellenanyagot” dokumentálhatók, mivel a zsidóság egy közös kulturális alapanyagot vitt magával és ütköztetett több tucatnyi más kultúrával, szokásrenddel. „Ellenanyagként” mindig a lokális, a helyi érintkezéskultúrát használva. S mindezt az ütközéssorozat egy nagyon is erős hagyományörző intézménnyel, egyházzal, sőt családi szokásrendjével éli meg. Egyedülálló jelenség a világtörténelemben máig.

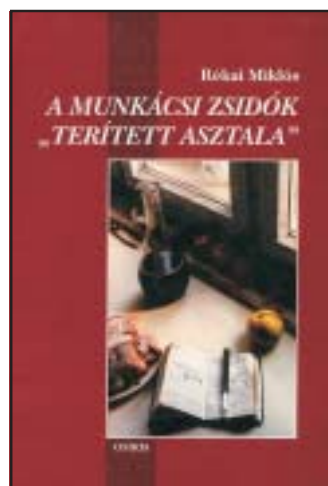
A vidéki zsidó hagyomány és a „csonka társadalom”

Közép-Kelet-Európa, az Északi- és Balti-tengertől az Adriáig, a Földközi-tengerig húzódó földcsík területén élő népek sajátos átmenetet képeztek a nyugat-európai

(volt nyugatrómai) és kelet-európai (volt bizánci-orosz) kultúrák között. Én – a történelmi-földrajzi elnevezések vitáit félretéve – szeretem a „történelmi ozmózis” jelenségeként leírni a terület sajátosságait: a két, egyházában, világi közösségszervezésében meglehetősen koherens nyugat- és kelet-európai társadalom határán állandó érintkezés, átjárás jön létre. Az átjáró területen vegyesen élnek egymás mellett a nyugati és a keleti társadalom szervezeti elemei. Nyugati típusú városszerkezet, városok, bennük nyugatiasan élő városi középosztállyal, önkormányzattal, középületekkel, közlekedéssel, infrastruktúrával. És falusi társadalom, jobbára még a hűbéri társadalomból ittragadt szokásvilággal, konzerválódott, évszázados napi életkeretekkel. Ez a közép-kelet-európai zóna az európai zsidóság élettere a századfordulón.

Tagolt, „teljes társadalom” az etnikai-vallási alapon kultúráját őrző zsidóság: egy része a városi kultúra legmodernebb áldásainak kimunkálója, a pénzüzetek feudális kori mestereiből világszintű bankkultúrát teremtő nagyvállalkozók, pénzügyi tisztviselők, másik része a modern polgári élet szervezéséhez szükséges magánszféra értelmiségei – mérnök, orvos, ügyvéd –, harmadik része a divatcikkek iparos és forgalmazója: ékszerész, cipész, üveges, kisvállalkozó, vendéglátós, kiskereskedő. Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan, a falusi zsidóság továbbra is betagozódik a helyi társadalom hagyományos munkamegosztási szerkezetébe: a helyi kocsmáros, boltos – textil- és vegyeskereskedő –, parasztvállalkozó életét éli.

A 20. század első felének egyik nagy társadalmi felfedezése: a nyugat-európai életformák között élő helyi, közép-kelet-európai értelmiség rádöbben arra, hogy városának határain átlépve egy, Nyugat-Európában már régen elfeledett vagy talán „soha nem volt”, hagyományos társadalom él. Felfedezik, hogy ez a társadalom évszázados életformákat – dalokat, rigmusokat, napi szokásokat – őrzött meg. Ebből a felismerésből születik meg a térség falusi hagyományait feltáró néprajzi, szociográfiai falukutató irodalom és sajátos zenekultúra. A lengyelektől a hor-

vátokig, románokig minden nép körében megszületik a 20. század első felében a faluszociográfiai, folklorisztikai, népzenefeldolgozó irodalom. Lengyelek, szlovákok, magyarok-székelyek, németek, románok, horvátok ősi szokásait őrzi meg a társadalomkutatás, a zenetudomány, illetve az ún. falukutató „népi” irodalom.

A térség zsidósága azonban kimarad e leírásokból. A korabeli zsidóságnak nincs Bartókja, Kodálya, nincsenek Ortutayk és falukutatók, nincsenek Raymontok, Móriczok. (Talán az egyedüli Szabolcsi Bence, valamint néhány tudós rabbinak a néprajzi leírásai jelentenek csak kivételt.) Holott az ősi zsidó hagyomány él a korabeli vidéki esküvőkön, bármicvókon és egyéb ünnepek gyakorlatában, de tudományos leírása, zenei, művészeti feldolgozása nem történik meg. Vizsgálódó, hogy a városi zsidó értelmiség miért nem fordul olyan érdeklődéssel a saját ősi – falvakban tovább élő – szokásrendje felé, mint a szláv, a német, a magyar. (Akik büszkén vállalják saját néphagyományait, annak irodalmi-modernizált feldolgozását.) Feltehetően az asszimilációs kényszerérzet és egy sajátos „modernség”-eszmé követése miatt. Akármint történt is: a térség több millió emberének sajátos napi kultúrája kívül rekedt a 20. század első felében az irodalmi feldolgozásokon. Azután pedig jött a holokauszt, ami szinte teljesen megsemmisítette e kultúra hordozóit, a vidéki-falusi zsidóságot, és velük ezt a sajátosan sokszínű keverék kultúrát.

A töredék-maradék volt vidéki zsidóság azután 1945 után a városokba, pontosabban Budapestre húzódott, itt is néhány belvárosi kerületbe, mert itt érezte biztonságban magát, s feladta, felejtette fiatalkori vagy családi szokásrendjét. A zsidóság a holokauszt népirtása után csonka társadalommá vált. Földrajzilag a főváros bizonyos kerületeire tömörült, és nagyon is határozott foglalkozási ágazatokba.

E fejtegetés, illetve az, hogy fiatalkori levéltári-statisztikai kutatásaim (1973) töredékeiből igyekszem rekonstruálni a térségbeli zsidó hagyomány utóéletét is, mutatja: mennyire hiányát érzem egy komplex, a magyarországi (közép-kelet-európai) modern kori zsidóságra vonatkozó alap kutatásoknak. Amelyik tárgyyszerűen leírja a napi szokásrendet, rekonstruálja az ének- és zenevilágot, a vallásos (egyházi) és világi életkereteket, és összegyűjti ezen életforma tárgyi-képi emlékeit, vagy interjúkat készít, visszaemlékezéseket gyűjt egy elveszett életformáról. Fontosnak tartom, hogy elkészüljenek azok a hagyományos, történeti jellegű adattárak, amelyek a kor mindennapi szokásain túl a kor közép- és felsőszintű, politikában és kultúrában is aktív szereplőinek nevét és munkásságát (lexikonszerűen is akár) rögzíti. Zsidó néprajz, népzene gyűjtés, társadalomtörténet-írás kibontakoztatására van szükség. Amely a tudós rabbi működésében élt, de nem intézményesült, mint a térség keresztény népeinél.

A zsidóság és az ő hagyománya

A zsidóságkutatás természetesen létezett és létezik. Magyarországon is. Törekvésünk, hogy intézményesedését elősegítsük, az ideiglenességből az állandóság biztonságához segítsük. És ezzel elősegítsük a zsidó kultúra megőrzését és a zsidóság helyének meglélését a közép-kelet-európai társadalmakban a holokauszt szörnyűsége után. Vita tárgya lehetne, hogy a holokauszt után csonkának is nevezhető zsidó társadalom miként tekintett az 1945 előtti paraszti vagy kisvárosi zsidó hagyományra. Saját ősei hagyományára. Mint budapesti belvárosi lakos és mint az elit értelmiséghez, kereskedő- és politikai vezető réteghez tartozó személyek együttese, megmosolyogta vagy szeretete szüleinek, vidéki rokonainak régen feledett szokásait. Hogyan jelent meg az 1980-as években az etnikai reneszánsz a zsidóság körében is, ahogy megjelent a világon mindenütt a tömegcikk-kultúra, elgépiesedés városi társadalmában a „másság” igényeként. Miért fordult el vagy zárkózott el ez az ateista és modern voltára joggal büszke belvárosi zsidóság az ősi hagyományok olyan megbecsülésétől, mint amilyen megbecsüléssel és kíváncsisággal fordult a nem zsidó értelmiség az ő saját őseinek megmaradt kultúrtermékei felé? A holokauszt keltette félelem miatt? Lehet. Vagy oka volt ezen elzárkózásnak a holokauszt előtti városi zsidóságban is élt hagyományos idegenkedés a vidéki-népi hagyományoktól? Vagy az új, kommunisztikus eszmék térhódítása miatt a zsidóság körében?

Le nem írt jelenségek ezek. Még kérdésekben is csak feltételezések fogalmazódnak meg. Egy a közép-kelet-európai kultúrában, technikai fejlődésben kiemelkedő szerepet betöltött és a helyi polgári társadalom megszervezésében vezető szerepet játszott nép ősi társadalmi hagyományanyagának feltárása a mi feladatunk. Mert ránk, a mi korosztályunkra maradt, hogy – akár zsidók, akár nem zsidók vagyunk – ezt a csodálatos kultúrát emancipáljuk a közép-kelet-európai kultúrák sorába.

GLATZ FERENC

